

K OTÁZKÁM VÝZKUMU ŠKOLNÍHO KLIMATU

Helena Grecmanová

Pedagogická fakulta UP Olomouc

Transformace školství, která u nás již šest let probíhá, je nejen logickým důsledkem politické a hospodářské změny v naší společnosti po roce 1989, ale souvisí rovněž s obecnými problémy, které se v různé intenzitě dotýkají většiny lidí zde na Zemi. Transformace školství je reakcí na zvyšující se nároky na člověka pod vlivem vědecko-technického rozvoje, na specifické vztahy sociálních skupin, na zhoršující se životní prostředí atd. Proto dochází nejen u nás, ale také v zahraničí k přehodnocování a změnám základních složek vzdělávacích soustav: obsahů, metod, forem a struktur a také způsobů jejich řízení, správy a financování.

Hlavní oblasti transformace výchovně-vzdělávacího systému jsou tedy výchovně-vzdělávací proces a struktura školství. V této souvislosti hovoříme o vnitřní a vnější transformaci. Je však otázkou, zda zkvalitnění našeho školství závisí spíše na změně institucionálních vztahů a objektivních struktur nebo na změně člověka. Podle mého názoru by měla transformace školství zasáhnout především člověka a vyjít z jeho potřeb a odrazit se v životě žáka a rodiny, ze které přichází, v činnosti učitelů. K tomu, aby se učitel mohl na transformaci aktivně podílet, potřebuje nejen specifickou přípravu a společenské zázemí, ale také osobní odhodlání, což se často nedostává. Jen tak je totiž možné, že navrhované změny ve školství nebudou v praxi neutralizovány a zvráceny.

Osobně jsem se setkala v průběhu šestiletého vývoje s různými učiteli, kteří byli transformaci různě nakloněni. Na přednáškách a seminářích o alternativním školství, které jsem pořádala pro učitele - praktiky - z mateřských škol a ze základních škol 1. a 2. stupně, jsem oslovovala především nadšence, kteří ve zkušenosti alternativních škol hledali, stejně jako já, inspiraci ke zkvalitnění své každodenní práce. Při zavádění výchovně-vzdělávacího projektu do praxe konkrétní základní školy jsem však zjistila, že touha po pozitivní přeměně ve školství není vlastní všem učitelům, ba naopak pro větší část pedagogů je pohodlnější pracovat podle zažitých stereotypů. Přesvědčila jsem se, že nestačí mít v čele školy ředitele, který podporuje transformaci, když většina učitelů si přeje opak a rovněž nepomohou ani aktivity žáků a rodičů pro zachování alternativní školy, když nadřízené orgány se rozhodnou pro její likvidaci. Mám tedy osobní zkušenost s tím, že i když se vytvoří určité vnější předpoklady k pozitivní přeměně školství, na školách se naplňují různě.

Situace každé školy je specifická. Na každé škole jsou různé podmínky pro naplnění transformačních požadavků. S ohledem na výše uvedené

skutečnosti jsem se rozhodla studovat život na současných školách a zaměřila jsem se na školní klima, protože vzlíná či vyvěrá z prostředí školy, ve kterém se naše děti učí a učitelé vyučují a pociťují ho všichni, kteří jsou určitou dobu na životě školy zainteresovaní. Mezi kvalitou školního klimatu a prostředím školy je dialektický vztah. Zmíněné školní klima má pro nás výpovědní hodnotu o životě na sledované škole či typu školy, může nám však také říci, zda transformace probíhá či nikoli - zde však musíme být rovněž opatrní, protože nemáme výzkumem doloženo, zda současné školní klima je pouze výsledkem transformačních změn nebo bylo podobné i před jejich započatím. Pozitivní školní klima považují nejen za cíl transformace, ale rovněž za prostředek transformačních snah, protože vytváří podmínky pro jejich realizaci. Abych mohla se školním klimatem pracovat, bylo nutné nejdříve prostudovat odbornou literaturu, které však u nás ke zmíněnému tématu není dostatek. Odborníci, kteří se zabývali podobnou problematikou, se zaměřovali především na třídní nebo sociální klima či na dílčí problémy školního klimatu. Systematická studie školního klimatu v našich podmínkách zatím neexistuje. Z toho důvodu jsem musela získat odbornou literaturu v zahraničí, protože jen tak jsem mohla pochopit studovanou problematiku. Svízele s obstaráváním zahraniční literatury jsem překonala pouze díky přátelům v zahraničí - pedagogům, především z Německa. Když jsem literaturu získala, následovala další etapa, ne méně obtížná. Musela jsem důkladně cizojazyčnou literaturu prostudovat, analyzovat, přeložit a sepsat a vytvořit tak teoretické zázemí zkoumaného tématu. Zpracování této teorie považuji za významný příspěvek ve studované oblasti. Teoretickou část jsem postupně doplňovala o další dílčí poznatky, kterými jsem se obohatila v naší odborné literatuře, a dotvářela vlastními zkušenostmi, které získávám z častých pracovních kontaktů s učiteli základních škol.

Na základě teoretického studia vznikla také první verze dotazníkového šetření, kterou jsem později přepracovala. Nakonec se výzkum opřel o dotazníkové šetření a interview vlastní konstrukce, přičemž je nutné říci, že při tvorbě této výzkumné techniky jsem se inspirovala u rakouských odborníků. Pozorování jsem nevyužila jednak z obavy, že výsledky pozorování nebudou dostatečně objektivní (ze stejného důvodu je pozorování jako technika výzkumu školního klimatu odmítáno některými zahraničními odborníky), dále však také z časových důvodů. Snahu vytvořit vlastní výzkumnou techniku, která by mohla měřit školní klima, považuji za další důležitý příspěvek v této oblasti. Myslím si totiž, že tento první pokus, v mnohém jistě málo dokonalý, může posloužit jako základna pro další zdokonalování, eventuálně vypracování jiné a kvalitnější výzkumné techniky.

Vlastní výzkumné šetření jsem realizovala sama, to znamená, že jsem dotazníky osobně distribuovala na jednotlivé školy, a taktéž jsem prováděla se všemi respondenty interview, které jsem dále také zpracovávala. Tato činnost byla značně časově i fyzicky náročná, avšak také významná, protože mně umožnila seznámit se s množstvím zajímavých pedagogických osobností a nasát atmosféru (nikoliv však klima) škol.

V rámci výzkumného šetření jsem sledovala deskripci školního klimatu na 2.stupni olomouckých základních škol v dimenzích ekologické, společenské, kultury a sociálního systému. Všimla jsem si názorů rodičů, žáků, učitelů, ředitelů škol, ale i školních inspektorů, zaměstnanců Školského úřadu a odboru školství Městského úřadu. Informace od těchto respondentů jsem získala, jak již bylo řečeno, metodou dotazníku a interview vlastní konstrukce.

Při vyhodnocení výzkumného šetření jsem zjistila, že školní klima na 2. stupni olomouckých základních škol v období transformace školské soustavy obsahuje větší počet znaků, které odpovídají pozitivnímu školnímu klimatu, než znaků, které pozitivnímu školnímu klimatu neodpovídají. A dále mohu rovněž říci, že jsem zde našla znaky, které odpovídají transformačním požadavkům, což může vést k domněnku, že transformace probíhá. Takové školní klima je, podle mého názoru, ovšem také příznivé pro další transformační změny.

Nejvíce optimismu v pohledu na školu jsem objevila ve výsledcích dotazníkového šetření u učitelů a při vyhodnocení interview s řediteli škol. Výzkumné šetření však odhalilo také množství nedostatků, které ve školách stále existují:

- nedostatky v architektuře, stavbě a vybavení škol,
- někdy pouze oficiální vztahy mezi školami, Školským úřadem, školní inspekcí a odborem školství Městského úřadu, spolupráce mezi školami a obecním zastupitelstvem neexistuje vůbec,
- rodiče mají zájem o školní dění jen v některých případech (spíše jednotlivci), většinou netráví společně s dětmi a učiteli volný čas a obvykle nepomáhají škole organizovat různé akce, nespolupracují s učiteli přímo ve vyučování a obvykle neusilují o kontakt s druhými rodiči za účelem společného řešení školních problémů,
- málo iniciativních učitelů, u některých učitelů existuje podpora odpovědnosti a spolehlivosti pouze verbálně a také jim chybí důslednost,
- ředitelé většinou nejsou osobnosti, někdy mají problémy s autoritou, mnohdy nejsou do funkce proškoleni,
- menší manuální zručnost dětí, některé děti mají špatný vztah ke vzdělání (jsou pasivnější na přijímání poznatků) a orientují se na konzumní životní styl (zájem jen o počítačovou techniku), některé jsou nesoustředěné,
- mezi dětmi se objevují individualisté, děti jsou pouze někdy vzájemně solidární a ochotně si pomáhají, někdy se vyskytuje mezi dětmi extrémní soutěživost, občas se setkáme u jednotlivců s agresí (má vzrůstající tendenci), některé děti jsou citově chudé a mají volnější morálku,
- někdy jsou děti manipulovány dospělými, objevuje se také nedostatečné uspokojování některých dětských potřeb (ve vyučování: žáci nemohou

vždy pracovat vlastním tempem, nemají vždy možnost si odpočinout, obvykle musí sedět jen v lavicích),

- většinou se používají hlavně tradiční vyučovací metody a formy (malá aktivita žáků ve vyučování, jak již bylo řečeno, žáci musí ve vyučování stále jen sedět v lavicích, většinou se neuplatňuje hra), učitelé a žáci se většinou po vyučování společně nestýkají,
- obvykle neexistuje možnost, aby žáci vymezovali společně s učiteli oblast, která má být předmětem zkoušení, při zkoušení učitelé vždy neberou ohled na to, zda žáci mají tentýž den ještě jinou zkoušku, v některých případech mají žáci strach před zjišťováním vědomostí.

Uvědomuji si, že upozornění na nedostatky samo o sobě ještě nestačí. Je nutné usilovat o jejich nápravu a to za spolupráce škol, jejich nadřízených orgánů, rodičů, fakult vzdělávajících učitele a ředitele škol (kteří by měli být na transformaci připraveni), vědeckých institucí. Výsledky výzkumu, které jsou i přes uvedené nedostatky optimistické, považuji za orientační a domnívám se, že mohou sloužit jako výchozí materiál pro výzkumné aktivity v budoucnu, jak jsem ale již výše podotkla. Jako významné se mi dále jeví po zpracování výzkumné technologie realizovat longitudinální výzkum v této oblasti, který by mohl zachytit případné změny ve školním klimatu.

A jaké jsou možné příčiny zjištěných výsledků?

1. Výsledky výzkumu odpovídají realitě, školní klima na 2. stupni olomouckých základních škol má opravdu větší počet znaků, které odpovídají pozitivnímu školnímu klimatu, ve školách se uplatňují transformační požadavky. Život ve školách kazí jen jednotlivci, kteří svým nevhodným přístupem vytvářejí o životě ve školách celkově špatný dojem a odrazují tak i ostatní.
2. Dotazník jako výzkumná technika má svá omezení. Výsledky je potom třeba brát s rezervou, protože mohou pouze částečně informovat o skutečnosti. Na obranu citlivosti jednotlivých dotazníků tohoto výzkumného šetření je však nutné říci, že rozlišují různé podmínky a situace, což můžeme potvrdit srovnáním výsledků výzkumu s předvýzkumem.
3. Způsob zpracování výsledků výzkumného šetření a jejich interpretace vychází z příliš tolerantních kritérií, která byla formulována před vlastní realizací výzkumu.
4. V rámci výzkumného šetření školního klimatu na 2. stupni olomouckých základních škol dochází k zobecnění školních klimatů jednotlivých základních škol. Tak se stírají rozdíly mezi lepšími a horšími školami a různé další nedostatky se zastírají úspěchy.

Závěrem považuji za vhodné shrnout ještě návrhy na využití výsledků výzkumu:

- zaslání výzkumné zprávy ředitelům olomouckých základních škol, školním inspektorům, zaměstnancům Školského a Městského úřadu v Olomouci;
- setkání s řediteli olomouckých základních škol (individuální nebo skupinově), semináře a přednášky pro ředitele, učitele a rodiče olomouckých základních škol, školní inspektory, zaměstnance Školského a Městského úřadu v Olomouci k deskripci, tvorbě a vlivům školního klimatu;
- cyklus přednášek a seminářů na sledované téma pro širší pedagogickou veřejnost prostřednictvím Střediska dalšího vzdělávání učitelů při Pedagogické fakultě v Olomouci;
- odborná spolupráce při měření školního klimatu na jednotlivých základních školách;
- zařazení problematiky tvorby školního klimatu do výuky pedagogických disciplín studentů učitelství a do specializačního studia ředitelů;
- zpracování článků o školním klimatu pro celostátní odborné pedagogické časopisy;
- prezentace výzkumné studie na republikových a mezinárodních pedagogických konferencích.

Literatura:

- Aurin, K.: Gute Schulen - worauf beruht ihre Wirksamkeit? Bad Heilbrunn, 1990.
- Bessoth, R.: Organisationsklima an Schulen. Neuwied u. Frankfurt/M., Luchterhand 1989.
- Durozoi, G. - Roussel, A.: Filozofický slovník. Praha, EWA 1994.
- Fend, H.: Schulklima: Soziale Einflussprozesse in der Schule. Weinheim u. Basel, Beltz 1977.
- Geist, B.: Sociologický slovník. Praha, Victoria Publishing 1992.
- Klímeš, L.: Slovník cizích slov. Praha, SPN 1994.
- Oswald, F. a kol.: Schulklima. Die Wirkungen der Persönlichen Beziehungen in der Schule. Wien, Universitätsverlag 1989.
- Pitřha, P. - Helus, Z.: Návrh pojetí obecné školy. Praha, Portál 1993.
- Schaffer, F.: Die "gute Schule" - was ist das? Nepublikované texty.

PhDr. Helena Grecmanová
 Katedra pedagogiky s celoškolskou působností
 Pedagogická fakulta UP
 Třída 17. listopadu č. 6
 772 40 Olomouc
 tel. 068/5224241